

Комсомол та неформальні об'єднання України в період „перебудови“

Михайло Багмет,
доктор історичних наук,
декан факультету політичних наук
Миколаївського державного гуманітарного
університету ім. Петра Могили
Світлана Сорока,
аспірант кафедри політології
Миколаївського державного університету
ім. В. Сухомлинського

Автори статті на основі широкої джерельної бази аналізують особливості взаємовідносин ЛКСМ України з неформальними молодіжними об'єднаннями в другій половині 1980-х років. Розкривається зміст підходів партійно-комсомольських структур щодо неформальної молодіжної ініціативи, а також позитивні і негативні наслідки їх реалізації. Акцентовується увага на причинах, які завадили налагодженню співробітництва комсомолу з неформальними об'єднаннями.

В СРСР в період „перебудови“ склалися передумови для зміни підходів державно-партійних структур до неформальної молодіжної ініціативи. Офіційно проголошувався відхід від попередніх адміністративно-репресивних методів на користь налагодження конструктивного діалогу з новими молодіжними об'єднаннями. Проте подальші події засвідчили, що, попри ці декларації, старі підходи давалися взнаки, що й унеможливило стабілізацію ситуації в молодіжному середовищі і призвело до загострення протиріч між офіційними й неформальними структурами. Хоча ті події вже стали історією, висновків з них не зроблено. Адже пошуки ефективного механізму взаємодії молодіжних об'єднань з державними і громадсько-політичними структурами тривають і досі. Вироблення такого механізму потребує комплексного підходу, який би враховував як реалії сьогодення, так і досвід вирішення цієї проблеми.

Новизна нашого дослідження полягає в спробі на основі сучасної методології наукових досліджень об'єктивно, з урахуванням нової

суспільно-політичної ситуації, висвітлити зміст, характер і наслідки взаємовідносин ЛКСМ України з неформальними об'єднаннями в 1985 - 1991 роках, виявити основні причини краху політики державно-партійних структур щодо неформальної молодіжної ініціативи.

Актуальність даного напрямку наукових досліджень знайшла своє відображення в працях як українських, так і російських дослідників. Серед праць українських авторів з цієї проблематики слід відзначити розвідки М. Головатого [1], В. Головенька, О. Корнієвського [2], В. Кулика [3], О. Бойка [4], К. Левчука [5], Т. Пашиніної [6], С. Червонописького [7]. Серед праць російських науковців заслуговують уваги розробки, присвячені різним аспектам діяльності неформальних молодіжних об'єднань, В. Бабаха і С. Левикової [8], О. Яницького [9], С. Косарецької [10].

В середині 1980-х років ситуація в молодіжному середовищі швидко змінювалася. Зростало відчуження молоді від політики, участі в діяльності офіційних громадських організацій. Ускладнювалося соціально-економічне становище молоді, поширювалися алкоголізм, наркоманія, злочинність. І цілком закономірно, що на порядку денному постала необхідність перегляду основних засад державної молодіжної політики, принципів вирішення актуальних проблем в молодіжному середовищі.

Зазначимо, що тодішні всесоюзні державно-партійні структури публічно визнавали необхідність перетворень в суспільно-політичній сфері, проте впроваджували їх дуже обережно й поверхово. Першим кроком до зміни підходів щодо громадської активності молоді стало визнання проблем в організації діяльності громадських утворень, свідченням чого стала думка, висловлена на XXVII з'їзді КПРС (1986 р.), про те, що творча та самодіяльна природа громадських об'єднань в країні реалізується недостатньо [11, с. 57 - 58]. В цих умовах, з метою розширення правової бази для оформлення громадської ініціативи, 13 травня 1986 року ухвалюється нормативний документ – „Положення про любительське об'єднання, клуб за інтересом”, затверджений, за ініціативою ЦК ВЛКСМ, 12 міністерствами і відомствами. Хоч згідно з ним клуби за інтересом проголошувалися формою громадської самодіяльності, проте зміст документа цієї тези не підтверджував: будь-яка діяльність об'єднання мала бути повністю підконтрольною організації-засновнику. Більше того, державні й громадські організації, які могли стати організаціями-засновниками, мали право відмовити у створенні любительського об'єднання. Та все ж це положення актуалізувало питання створення комсомолом спеціальних структур для більш широкої реалізації молодіжних інтересів і запитів у межах офіційних громадських об'єднань. Такі структури в 1986 - 1987 роках були створені в усіх містах України. Їх метою проголошувалася організація молодіжного відпочинку, підтримка молодіжної ініціативи і здійснення контролю над нею, налагодження взаємовідносин з неформальними молодіжними об'єднаннями.

Наступним кроком до змін стали рішення XX з'їзду ВЛКСМ (квітень 1987 р.), якими було визнано наявність проблем у молодіжному середовищі, а також те, що комсомол не завжди захищав інтереси молоді. Проголошувався початок перебудови у діяльності комсомолу на засадах демократизації та розширення простору для ініціативи й творчості молоді [12, с. 139]. В резолюції з'їзду проголошувалося, що необхідно впроваджувати прогресивні форми організації дозвілля. Для цього комсомол мав посилити ідеологічний і організаційний вплив на самодіяльні об'єднання молоді, сприяти розвитку здорових ініціатив в їх діяльності, а також безкомпромісно боротися з проявами, несумісними з соціалістичним способом життя [12, с. 150]. Отже, комсомол зобов'язувався здійснювати ідейний та організаційний вплив на неформальний молодіжний рух, підтримуючи ініціативи, які не суперечили інтересам існуючої системи, і протидіяти об'єднанням, котрі мали інші ідеологічні орієнтири, проводили „небажану” для влади діяльність.

Згідно з проголошеними цілями, було розроблено так званий диференційований підхід до неформальних об'єднань, в межах якого вирізнялися позитивні (просоціальні), нейтральні (асоціальні) і негативні (антисоціальні) групи. До позитивних відносили об'єднання соціальних ініціатив, які дотримувалися офіційної ідеологічної доктрини. До нейтральних (асоціальних) – об'єднання без певної соціально-політичної спрямованості, переважно субкультурні. Негативними вважалися об'єднання, що орієнтувалися на неофіційні ідейно-світоглядні позиції або зачіпали „заборонені” теми. Як правило, з першими двома видами об'єднань партійно-комсомольські структури намагалися взаємодіяти, надавати їм підтримку. З так званими негативними об'єднаннями необхідно було проводити індивідуальну ідейно-виховну роботу, викривати їх „антисупільну” спрямованість. Нераціональність такого підходу була очевидною, на чому наголошували дослідники молодіжного руху. Так, В. Левичева назвала класифікацію неформальних об'єднань на просоціальні, асоціальні та антисоціальні неправомірною. На її думку, універсальним критерієм класифікації повинен бути „закон, порушення якого має бути єдиною підставою для зарахування неформалів... до графи „анти” [13, с. 31].

Реалізуючи наміри забезпечити керівництво неформальними молодіжними об'єднаннями та налагодити взаємовідносини з ними, державно-партійні структури, на нашу думку, мали такі цілі: 1) зберегти монополію комсомолу в молодіжному русі, перетворивши його на „справді самодіяльну організацію” шляхом залучення до його складу неформальних об'єднань; 2) вивести латентні неформальні об'єднання з нелегального становища, щоб мати можливість впливати на їх діяльність і зменшити „деструктивні” орієнтації; 3) об'єднати та очолити групи просоціалістичної спрямованості задля забезпечення підтримки

здійснюваної в країні політики і запобігання випадків будь-яких відхилень від офіційної ідеології в їх середовищі; 4) одержати можливість контролювати всі процеси в неформальному русі задля протидії створенню об'єднань, орієнтованих на неофіційні цінності.

Вже 1986 року комітети комсомолу починають налагоджувати зв'язки з представниками „неформальних” напрямів молодіжної ініціативи. Так, комсомол сприяв розгортанню діяльності рок-клубів, клубів самодіяльної пісні, клубів футбольних фанатів. Розпочалася співпраця з такою особливою категорією молоді, як „воїни-інтернаціоналісти”, котрі стали активно об'єднуватися ще на початку 1980-х років. На думку С. Червонописького, однією з причин створення таких об'єднань було те, що через замовчування і шельмування війни в Афганістані перед „афганцями” постала потреба боротьби за своє визнання, захист своїх політичних, соціальних прав і прав сімей полеглих воїнів, увічнення пам'яті тих, хто не повернувся з війни [14, с. 67]. Комітети ЛКСМУ почали активно сприяти створенню клубів воїнів-інтернаціоналістів після прийняття постанови Політбюро ЦК КПУ „Про заходи щодо реалізації в республіці постанов XXVII з'їзду партії, січневого (1987 р.) Пленуму ЦК КПРС у сфері національних відносин, посиленню інтернаціонального та патріотичного виховання молоді”, у якій вимагалось активніше залучати до виховання молоді воїнів-інтернаціоналістів, розширювати мережу військово-патріотичних об'єднань, оборонно-спортивних оздоровчих таборів, рад молодих воїнів запасу [15, арк. 29 - 30]. Відтак вже наприкінці 1980-х років кількість об'єднань „афганців” становила понад 900.

Проте конфліктні ситуації між воїнами-інтернаціоналістами та офіційними організаціями теж виникали – через намагання обмежити діяльність клубів, відмови у наданні їм приміщень тощо. Така ситуація, зокрема, сталася в Київській області, коли створення воїнами-інтернаціоналістами військово-патріотичного клубу „Пам'ять” при Богуславській середній школі викликало невдоволення її дирекції і згодом призвело до заборони клубу [16]. Але в цілому об'єднання „афганців” активно взаємодіяли з офіційними структурами. Це дозволило провести дві всесоюзні зустрічі воїнів-інтернаціоналістів – 1987 року в Ашхабаді та 1988 року в Новосибірську. За сприяння комсомолу відбувалося організаційне оформлення руху „афганців” на загальноукраїнському рівні. Важливою подією цього процесу став республіканський збір молодих воїнів запасу в червні 1988 року в Севастополі, котрий ознаменував створення єдиної Республіканської ради воїнів запасу.

В процесі налагодження діалогу з неформалами увагу комсомольських комітетів привернула й діяльність дружин охорони природи (ДОП). На початок 1988 року в 22 областях України налічувалося понад 30 студентських дружин і 15 ініціативних груп з охорони природи, які об'єднували 1600 осіб. Однак їх діяльність ускладнювалася надмірною

регламентацією з боку місцевих органів влади, недовірою до них інспекцій Державного комітету УРСР з охорони природи [17, арк. 26]. В цих умовах комсомол намагався допомагати дружинам. Так, ЦК ЛКСМУ підтримав ці дружини в їх конфлікті з Українським товариством охорони природи у 1986 - 1988 роках, завдяки чому ДОП були оформлені як самостійні молодіжні організації.

Після проголошення курсу на „широку демократизацію” в країні поширюється практика створення (з ініціативи КПУ та ЛКСМУ) мережі молодіжних дискусійних суспільно-політичних клубів. 1987 року їх вже налічувалося 1119 [18, с. 72]. Діяльність таких політклубів не передбачала будь-яких практичних дій, вона обмежувалася обговоренням проблем суспільно-політичного і економічного життя країни, що мало сприяти політичній просвіті населення. Оскільки „перебудова” мала здійснюватися в рамках існуючої політичної системи, то створювані при комітетах комсомолу, закладах культури, на підприємствах політклуби були орієнтовані винятково на офіційну ідеологію.

Наступним напрямом молодіжної неформальної ініціативи, яка теж часто розвивалася за підтримки ЛКСМУ, були національно-культурницькі об'єднання. Так, за сприяння міському комсомолу 1987 року у Львові було створено історико-культурологічне Товариство Лева, яке своїм головним завданням проголосило збереження культурних та історичних пам'яток, плекання української мови, розвиток і збереження українського фольклору. Керівником товариства став завідувач відділу міськкому ЛКСМУ О. Шейка. Таким чином комсомол сприяв ініціативі молоді й отримав можливість певною мірою контролювати її. Подібні об'єднання були створені в багатьох містах.

Ще одним позитивним наслідком визнання владою неформальної ініціативи молоді стало зняття інформаційного вето з цієї теми – вона стала відкрито обговорюватися на шпальтах газет, журналів, в радіо- і телевізійних програмах. Це сприяло актуалізації існуючих в молодіжному середовищі проблем. Так, в обласних центрах, за сприяння комітетів ЛКСМУ, були започатковані регулярні телевізійні програми про неформальні об'єднання молоді, їх співпрацю з комсомолом, організувалися „Прямі лінії” з комітетами комсомолу. Зокрема, у Ворошиловграді проводилася програма „Контакт” [19, арк. 8], у Закарпатті – телевізійний журнал „Діалог” [19, арк. 22].

Втім, співпраця більшості неформальних об'єднань з офіційними структурами викликала неоднозначну оцінку. З одного боку, реалізація інтересів частини молоді у різних клубах і аматорських об'єднаннях сприяла зростанню молодіжної ініціативи, зменшенню деструктивних рис у діяльності деяких неформальних об'єднань, давала можливість зняти напругу у відносинах частини „неформальної” молоді з офіційними структурами. Активізувалась робота щодо створення структур для

організації молодіжного дозвілля. Вже на початку 1988 року в Україні діяло 105 госпрозрахункових молодіжних центрів, 450 молодіжних кафе, які об'єднували значну кількість самодіяльних формувань [20, арк. 34]. З іншого боку, співпраця з більшістю об'єднань практично обмежувалася лише набуттям ними статусу аматорського об'єднання, що давало молоді право вільно збиратися разом. Загалом же партійно-комсомольські структури не завжди подавали необхідну допомогу у вирішенні численних організаційних і матеріальних проблем діяльності об'єднань. Відтак дослідниця неформальних об'єднань Г. Вохмінцева мала всі підстави назвати таку політику офіційних структур „політикою відчинених дверей за браком реальної допомоги” [21, с. 38]. До того ж партійно-комсомольські структури намагалися жорстко регламентувати і контролювати неформальні молодіжні об'єднання, що обмежувало їх самодіяльність та інноваційність.

Спочатку здавалося, що диференційований підхід до неформальної молодіжної ініціативи спрацював досить успішно, проте вже незабаром виявилися його серйозні вади, що суттєво загальмувало процес. Однією з причин було небажання частини неформалів взаємодіяти з комсомолом. У зв'язку з цим до секретаріату ЦК ЛКСМУ почала надходити інформація про те, що окремі лідери неформальних об'єднань намагалися зберегти самостійність, уникали контактів з комсомольськими організаціями [22, арк. 132, 134]. Яскравим прикладом відмови від співпраці став рух хіпі, активісти якого відверто ігнорували пропозиції комітетів комсомолу [19, арк. 65].

Ще одним слабким місцем реалізації диференційованого підходу був відхід від офіційної ідеології в середовищі деяких об'єднань, що співпрацювали з комсомолом. Вони, як правило, орієнтувалися або на радикалізацію соціалістичної ідеології, зокрема, на запозичення соціал-революційних і анархістських ідей, або спиралися на соціал-демократичну доктрину. Особливо цей процес був характерний для частини політклубів, створення яких ініціювалося власне комсомольсько-партійними органами. В 1987 - 1988 роках в інформаціях про роботу суспільно-політичних клубів, які надходили до ЦК ЛКСМУ, повідомлялося: „Комсомол, організації та відомства, які відповідають за виховну роботу з молоддю, не завжди готові співпрацювати з такими об'єднаннями. Окремі лідери висувають ідеї політичного плюралізму, деідеологізації радянського суспільства” [19, арк. 60]. Вони також вдавалися до пошуків альтернативних шляхів розвитку суспільства, вимагали плюралізму молодіжних спілок [23, арк. 24].

Незважаючи на те, що ідейно-теоретичні пошуки цих об'єднань не виходили за межі марксистсько-ленінської теорії, партійно-комсомольські структури виявилися неготовими вести діалог з ними. Перешкоджав ідеологічний догматизм, неприйняття суспільно-політичних інновацій і страх втратити домінуюче становище в суспільстві. Тому партійні і

комсомольські комітети пішли шляхом заборони і дискредитації таких об'єднань. Отже, можна констатувати, що в процесі реалізації диференційованого підходу до неформальних об'єднань спрацювала формула: „Партія і комсомол співпрацює з усіма об'єднаннями, які не критикують їх діяльності та не зазіхають на їх монополію”.

У відповідь на створення опозиційних режимів молодіжних об'єднань 31 серпня 1987 року секретаріат ЦК ЛКСМУ приймає постанову „Про неформальні об'єднання молоді та заходи для запобігання їх антигромадської діяльності”. Згідно з нею, відділ пропаганди і агітації мав внести до секретаріату ЦК ЛКСМУ пропозиції з цього питання і після їх вивчення та збагачення фактичним матеріалом підготувати рекомендації для вдосконалення роботи комітетів комсомолу з неформальними об'єднаннями [24, арк. 5]. Наголошувалося також на необхідності спільно з зацікавленими організаціями вжити заходів для усунення і запобігання в цих об'єднаннях негативних проявів і забезпечення ідейно-політичного впливу на всі об'єднання молоді [24, арк. 80]. Щоб не допустити безконтрольної діяльності деяких неформальних молодіжних об'єднань, відповідним організаціям необхідно було створити ради таких об'єднань, а також ініціювати створення молодіжних формувань з охорони пам'яток історії і культури, навколишнього середовища [24, арк. 80].

Щодо так званих антисоціальних молодіжних об'єднань, то комсомольські функціонери чітко дотримувалися раніш визначеної позиції. До цієї групи 1987 року зараховували об'єднання, які стояли на несоціалістичних позиціях або відмовлялися від співпраці з комсомольськими комітетами. Комітети комсомолу одержали завдання роз'єднати і притягнути до відповідальності членів таких угруповань. Необхідно було роз'яснювати суть та наслідки їх діяльності, створювати навколо них обстановку суспільної нетерпимості [22, арк. 137]. На практиці для припинення діяльності таких об'єднань партійно-комсомольські структури часто зверталися за допомогою до силових структур, які, між іншим, децю пом'якшили свої методи – зокрема, вже не притягали молодих людей до кримінальної відповідальності, а обмежувались „профілактикою” або притягненням за статтями адміністративного кодексу.

Значні проблеми комсомолові створювала діяльність Українського культурологічного клубу (УКК) при Будинку вчених АН України. І хоча головна мета його була суто культурологічною – вивчення й поширення знань про минуле і сьогодення української культури серед людей різного віку, соціальних прошарків та національностей, виховання в них національної поваги, почуття дружби і братерства між народами, його діяльність відразу набула політично-опозиційного характеру. Так, УКК одним з перших порушив питання про голодомор 1932 - 1933 років, вимагав легалізації УГКЦ, висунув вимогу звільнення усіх політичних в'язнів.

Члени УКК збирали підписи під листом до Президії Верховної Ради УРСР за удержавлення української мови, упорядкування могил відомих діячів української культури. Цій діяльності владні структури давали такі характеристики: „...розповсюджуються вигадки про історію республіки, національну політику КПРС, вживаються спроби перефарбувати „білі плями” нашої історії в „чорні” [19, арк. 66 - 67].

Цілком природно, активних членів Клубу почали „проробляти” в партійних і комсомольських організаціях. Влада стала вимагати повторної реєстрації клубу, зміни деяких положень його статуту, зокрема, внесення пунктів про обов’язкове дотримання марксистсько-ленінського світогляду і боротьби проти українського буржуазного націоналізму. У відповідь керівники УКК заявили, що „засади марксистсько-ленінської ідеології для них не обов’язкові й неприйнятні”, а тому вносити цей пункт до свого статуту вони відмовилися [25].

Наприкінці 1987 та на початку 1988 року вже стало зрозуміло, що ситуація з неформальними молодіжними об’єднаннями виходить з-під комсомольсько-партійного контролю. Це було пов’язано з такими факторами:

1) з політизацією неформальних молодіжних об’єднань, яка включала: конституціональне усвідомлення власних прав і обов’язків, тобто входження в суспільне життя в якості соціально активного суб’єкта; вступ у політичні відносини з іншими суб’єктами суспільно-політичного життя; вироблення основних принципів теоретичної і практичної політичної діяльності; процес кількісного зростання об’єднань і збільшення сфери впливу на маси; консолідацію політичних суб’єктів;

2) з розчаруванням неформальних молодіжних об’єднань співпрацею з комсомолом. У зв’язку з цим 1988 року до ЦК КПУ повідомлялося, що комітети комсомолу на практиці не формують запитів молоді, не встигають реагувати на її захоплення. Частина комсомольських кадрів не володіє навичками роботи із самодіяльними об’єднаннями, не здатна вести дискусію з актуальних питань [27, арк. 77 - 78]. Невдоволення молоді контактами з комсомолом на загальносоюзному рівні підтверджували соціологічні дослідження, згідно з якими на початок 1989 року лише третина учасників неформального руху оцінювала контакти з комсомолом як конструктивну співпрацю, 28 % членів неформальних об’єднань вважали, що ВЛКСМ намагається підпорядкувати собі їх діяльність, 15 % були впевнені що комсомольські органи мають намір заборонити їх об’єднання, 13 % були незадоволені ігноруванням їх діяльності комсомолом [28, с. 35];

3) зі зневірою молоді у політичних цінностях радянського суспільства та в авторитеті комсомолу, яку засвідчили соціологічні дослідження 1987 року, згідно з якими лише 32 % молоді вважали, що політичні цінності радянського суспільства уособлюють її інтереси [29, с. 18 - 19], тільки 6 %

комсомольців вважали, що у їх первинній організації повністю враховуються інтереси і потреби молоді, 43 % відзначали, що частково враховуються [30, с. 10]. Це, у свою чергу, орієнтувало молодь на відхід від офіційної ідеологічної доктрини і підтримку інших ідейно-політичних орієнтацій.

Серед заходів, які ще могли дещо врятувати ситуацію, мого бути визнання неформальних об'єднань повноправними суб'єктами суспільно-політичного життя. Проте влада не пішла на це. Розробка проекту закону „Про добровільні товариства, органи громадської самодіяльності та самодіяльні добровільні об'єднання”, яку здійснювало міністерство юстиції СРСР, тривала більше року, однак запропонований проект викликав шквал критики з боку науковців і громадськості. Серед основних його вад визначалися брак нормативних визначень понять зазначених об'єднань, ігнорування прав добровільних товариств на законодавчу ініціативу і висування кандидатів в депутати, а також винятково санкціонуючий порядок створення організацій [31]. У зв'язку з цим було вирішено доопрацювати законопроект, залучити до його обговорення громадськість. Було ясно, що „природа” проекту закону засвідчила всю парадоксальність ситуації: влада проігнорувала прагнення широких кіл громадськості до самоорганізації і не збиралася визнавати неформальні об'єднання повноправними учасниками суспільно-політичного процесу.

Не змінило ставлення до неформальної ініціативи й партійне керівництво, приймаючи 8 січня 1988 року постанову ЦК КПРС „Про подолання негативних тенденцій в діяльності деяких самодіяльних формувань”. Організуючи виконання цієї постанови, ЦК КПУ вимагав посилити критику „екстремістських” груп в ЗМІ, створити спеціалізовані групи для організаційного й ідейного впливу на неформальні об'єднання, провести наукове вивчення соціально-політичних проблем, пов'язаних з їх діяльністю [32, арк. 18 - 23]. Як засвідчила практика, ці заходи були паліативними і не могли вирішити проблеми взаємовідносин з неформалами; для цього необхідно було докорінно змінити підходи до неофіційних громадських ініціатив, виявити справжні причини їх появи.

Ще глибшої тріщини зазнав „диференційований підхід” до неформальних об'єднань з появою в 1988 - 1989 роках значної кількості опозиційних владі угруповань, активізацією та консолідацією їх діяльності та посиленням їх конфронтації з комсомолом. Об'єктивними причинами цих процесів стало відновлення діяльності Української гельсінської групи (УГГ) і створення Народного руху України за перебудову. Так, в 1988 році в Києві було створено молодіжні національно-культурницькі об'єднання „Спадщина” і „Громада”, які налагодили співпрацю з УКК та УГГ. Новостворені об'єднання швидко політизувалися.

Українська гельсінська група відновила свою роботу влітку 1987 року за активної участі В. Чорновола, Б. Гориня, М. Гориня, Я. Лесіва, П. Скочка,

В. Барладяну та інших. У березні 1988 року головою УГГ було обрано Л. Лук'яненка, який перебував на той час у засланні. Вже у липні 1988 року організація отримує нову назву – Українська гельсінська спілка і розробляє „Декларацію принципів Української гельсінської спілки” за активної участі в цьому процесі молодіжних об'єднань „Громада”, Товариство Лева та УКК. В Декларації було заявлено про появу опозиційної режимові політичної сили, яка наголошувала на необхідності перетворення СРСР на конфедерацію незалежних держав. Висувалися й вимоги передати владу демократично обраним Радам, надання українській мові статусу державної, створення республіканських військових формувань, звільнення політв'язнів, легалізації Української греко-католицької церкви та Української автокефальної православної церкви.

У жовтні 1988 року члени „Громади” звернулися до учасників пленуму ЦК КПУ з вимогою надати українській мові державного статусу, розширення її застосування в усіх сферах суспільного життя, створення українських військових формувань, припинення будівництва атомних станцій на території України, запровадження республіканського госпрозрахунку та економічного суверенітету України, усунення В. Щербиського з посади першого секретаря ЦК КПУ, скасування всіх привілеїв для партійної номенклатури [33, с. 463]. 13 листопада 1988 року члени „Громади” були серед організаторів першої санкціонованої 10-тисячної демонстрації в Києві, на якій Д. Павличко закликав громадськість до створення Народного фронту. Також у листопаді товариство взяло участь у публічному обговоренні програмної платформи Української гельсінської спілки.

Ці події спричинили початок розгромної кампанії проти об'єднання. В пресі було розміщено цілу серію статей, у яких „Громада” звинувачувалася в екстремізмі, зв'язках з „націоналістичними” УГС та УКК. З метою дискредитації об'єднання було навіть створено паралельну „Громаду”. В результаті найактивніші члени об'єднання створили товариство „Курінь”, яке намагалося продовжити діяльність „Громади”, але практично втратило свій вплив на молодь на початку 1989 року.

Як і раніше, безрезультатними були спроби влади чинити тиск на УКК. Клуб перебував під постійним контролем ЦК КПУ „як організація, що заперечує інтернаціоналістську ідеологію, принципи соціалізму та займає антиперебудовчі позиції” [34, арк. 16]. Продовжувалася критика діяльності клубу в пресі. В одній із статей у травні 1988 року, зокрема, твердилося, що „функціонери деяких, на зразок УКК, об'єднань замість того, щоб включитися у процес демократизації... свідомо стають на шлях конфронтації з властями...” [35]. Але подібні відгуки радше сприяли поповненню рядів клубу, аніж формуванню негативної суспільної думки про нього.

Значне занепокоєння комсомолу викликала й активна участь неформальних національно-демократичних молодіжних організацій у становленні Народного руху України за перебудову, історико-просвітницького товариства „Меморіал”, Товариства української мови ім. Т. Шевченка, екологічного громадського об'єднання „Зелений світ” тощо.

Політизація діяльності Товариства Лева та його зв'язки з УГС теж викликали протидію партійно-комсомольських структур. Конфліктна ситуація, яка остаточно зіпсувала відносини з владою, виникла у жовтні 1988 року, коли товариству було відмовлено у проведенні установчої конференції, на яку запрошувалися гості з прибалтійських Народних фронтів. Найбільше обурення молоді викликало те, що прибалтів, які приїхали на конференцію, на вокзалі зустріли співробітники КДБ і відвезли невідь куди [33, с. 456].

Не зміг протидіяти комсомол і створенню суто націоналістичних об'єднань молоді. У січні 1989 року у Львові за підтримки Українського християнсько-демократичного фронту (УХДФ) почала функціонувати молодіжна організація „Пласт”, яка, за твердженням А. Камінського, була організацією „самого УХДФ з виразним політичним профілем”. А власне Український християнсько-демократичний фронт, як стало відомо з окремих заяв і виступів у пресі його керівників, не тільки змагався за самостійну й соборну українську державу, а й вважав себе правою націоналістичною організацією, яка нав'язувала до традицій ОУН в минулому [33, с. 480]. Основними завданнями діяльності молодіжної організації було формування в молоді націоналістичного світогляду на основі вивчення історії ОУН-УПА та греко-католицької церкви. Аналогічна „Пластові” молодіжна група „Сокіл” виникла також на Волині. Влітку 1989 року постали Спілка української молоді (СУМ) та Спілка незалежної української молоді (СНУМ), діяльність яких швидко радикалізувалася.

В умовах активної і скоординованої діяльності опозиційних владі структур, з метою посилення організаційного і політичного контролю за самодіяльними формуваннями, ЦК КПУ 21 січня 1989 року рекомендував всім обласним, міським, районним комітетам партії забезпечити постійний ідейно-політичний вплив на всі об'єднання трудящих і молоді за інтересами. Було рекомендовано: підтримувати об'єднання з позитивними програмами та викривати екстремістськи налаштованих лідерів і організаторів самодіяльних об'єднань; проводити дискусії під керівництвом партійних працівників з актуальних проблем у суспільстві; практикувати направлення комуністів і комсомольців для роботи у самодіяльних формуваннях [36, арк. 10 - 11].

Згодом, 30 січня 1989 року, приймається постанова ЦК КПРС „Про заходи по протидії спробам антисоціалістичних елементів створити опозиційні КПРС політичні структури” [37, арк. 2]. Серед них –

налагодження персональної роботи з комсомольською і неспілковою молоддю, яка піддалася впливу „лідерів антигромадських угруповань, політичним демагогам і екстремістам”, надання практичної допомоги партійним і комсомольським організаціям Києва і Львівської області в посиленні ідейно-виховної роботи серед молоді, спрямування діяльності неформальних об'єднань у сферу охорони пам'яток історії та культури, збереження народних традицій, екології [38, арк. 12]. В такий спосіб державно-партійні структури намагалися відвернути молодь від активної політичної діяльності.

Було вирішено сприяти прискоренню розробки й затвердженню тимчасового положення про реєстрацію статутів самодіяльних громадських об'єднань в УРСР, в якому належало чітко визначити порядок створення і реєстрації неформальних організацій, вимоги до статутів і програмових документів, відповідальність за порушення встановлених правил [38, арк. 12]. Слід зазначити, що прийняття необхідного владі документа, з одного боку, значно полегшило б роботу партійно-комсомольських структур з „неформалами”, бо надавало б правові підстави для анулювання всіх невігідних їм об'єднань. Але з іншого – влада усвідомлювала, що прийняття недемократичного положення спричинить спротив громадськості, а тому зволікала з прийняттям цього документа. Водночас значна частина науковців і представників громадськості вважала необхідним прийняття закону для оформлення широкого спектра неформальних об'єднань і громадянських ініціатив, в якому мають міститися жорсткі обмеження лише для вузького кола інтересів: пропаганда війни, національної ворожнечі, насильства. Але влада не прислухалася до цих думок, бо цілком слушно побоювалася втратити свої повноваження.

Вибори народних депутатів СРСР навесні 1989 року засвідчили чітку опозиційну орієнтацію частини неформальних молодіжних об'єднань. Такі об'єднання, як Товариство Лева у Львові, УКК, „Громада”, „Спадщина” у Києві, „Квітень”, „Шанс” у Харкові, під час виборчої кампанії активно підтримували опозиційних кандидатів. Це дало підстави владним структурам визначити ці молодіжні об'єднання екстремістськими. Зазначалося, що „вони використовують антирадянські гасла та заклики..., тенденційно трактують питання розвитку національної мови та культури”. Вимагають проголошення права на існування демократичної опозиції, багатопартійної системи, внесення до Конституції СРСР змін про добровільне входження в СРСР союзних республік в рамках конфедерації, дозвіл вільної пропаганди за відокремлення України від СРСР [34, арк. 76 - 77].

Характерно, що втрата контролю над суспільно-політичною ситуацією, загроза монопольному становищу КППС у суспільстві змушували державно-партійні структури вдаватися до заходів силового тиску в

боротьбі з небажаними об'єднаннями. Так, 4 серпня 1989 року представники міліції і комсомольських організацій силовими методами ліквідували табір „Пласту”. Було конфісковано жовто-блакитний прапор, тризуб, інші речі. Характерно, що після ліквідації табору другий секретар міськкому ЛКСМУ В. Панкевич визнав участь у цьому комсомолу помилковою. Не менш жорсткою конфронтацією з владою характеризувалася робота другої екологічної експедиції „Дністер – Лев – 89” за участю Товариства Лева.

Аналізуючи взаємовідносини комсомолу з неформальними об'єднаннями, слід окремо охарактеризувати ситуацію в середовищі студентської молоді. При цьому варто зазначити, що причинами неформальної активності студентів було невдоволення як політикою влади взагалі, так і становищем вищої школи зокрема. До того ж серед частини студентської молоді були популярні ідеї політичного плюралізму, висловлювалися думки про створення альтернативних партій і молодіжних спілок, підтримувалася ідея створення Народного руху України. Не влаштовував студентів і процес перебудови вищої школи, якість викладання, особливо суспільних дисциплін, невирішеність соціально-побутових питань. З усіх студентів стаціонару, що навчалися у вузах України, близько 10 % брали активну участь у неформальних об'єднаннях [39, арк. 53 - 54].

Швидко знижувався в студентському середовищі авторитет комсомолу – 88 % опитаних студентів Києва і Львова були незадоволені роботою комсомольських бюро факультетів [39, арк. 54]. Щоб виправити ситуацію, бюро ЦК ЛКСМУ у травні 1989 року вимагав від комітетів комсомолу вищих навчальних закладів посилити роботу з розвитку студентського самоврядування, підвищення якості викладання, вирішення соціально-побутових питань, а також збереження пріоритету комсомолу [39, арк. 6]. Але суспільно-політичні процеси у ВНЗ вже набули неконтрольованого характеру, розпочалося створення альтернативних комсомолів масових студентських організацій.

В більшості ВНЗ України навесні 1989 року існували неформальні політизовані групи. 25 травня 1989 року оформилася студентська організація Львова – Студентське братство, головними завданнями якого були: боронити і захищати права й інтереси студентства, підвищувати його національну свідомість та громадську активність, підносити культурний рівень і поглиблювати знання, формувати демократичне мислення, плекати національні традиції й оберігати історичні пам'ятки. Об'єднання інтенсивно політизувалося і поширило свою діяльність на ВНЗ Києва, Івано-Франківська, Тернополя, Луцька, Харкова.

Студентські об'єднання виникали і в інших регіонах: Українська народна асоціація „Вільна хвиля” в Одеському політехнічному інституті, Лівий фронт незалежного студентства у Дніпродзержинську, осередок

„Друзів української мови” в Київському педагогічному інституті, „Клуб шанувальників української мови і літератури” в Чернівецькому університеті, об’єднання „Просвіта” в Ужгороді, „Громада” в Київському університеті. Постають і молодіжні філії та групи підтримки Народного руху України у ВНЗ.

Реакцією державно-партійних структур на ці процеси стала постанова Політбюро ЦК КПУ „Про протидію негативним процесам в середовищі студентської та учнівської молоді” від 8 серпня 1989 року. В ній стверджувалося, що посилюється намагання ідейно-шкідливих елементів і різних політизованих груп використовувати політичну активність студентської молоді в антисоціалістичних цілях. Непоодинокі випадки, коли неформальні студентські об’єднання підпадають під їх вплив. Частина студентів (Дніпропетровська, Києва, Кіровограда, Львова, Одеси, Сімферополя, Харкова) намагається вирішити свої проблеми за допомогою силових методів – бойкотів, пікетування, мітингів, страйків, голодувань [39, арк. 10, 45 - 46].

Та було очевидно, що комсомольські і партійні організації вже не мають впливу на студентське середовище. Восени комсомол не зміг успішно провести звітно-виборчі конференції і збори комсомольських організацій у ВНЗ. В політехнічному інституті Львова студенти зірвали таку конференцію [40]. А на комсомольських зборах фізичного факультету Київського університету було вирішено ліквідувати бюро комсомольської організації факультету і не обирати нового [41, с. 16].

Тим часом нові молодіжні організації набирали все більшої популярності. Згідно з опитуванням, проведеним серед студентів Львова наприкінці 1980-х років, абсолютна більшість юнаків і дівчат негативно оцінила діяльність комсомольських організацій, більше 60 % респондентів високо оцінили діяльність Студентського братства, понад 50 % – діяльність СНУМу [42, с. 21].

Останньою спробою відновити довіру до комсомолу стало створення студентських об’єднань, які фактично копіювали вже створені за ініціативою самих студентів. Так, влітку-восени 1989 року у Львові при обкомі комсомолу було створено Раду студентів Львівщини, цілі якої були майже ідентичними проголошеним раніше цілям Студентського братства [43]. Але такі об’єднання за характером організації та діяльності майже не відрізнялися від комсомольських комітетів, а тому не отримали популярності.

Процеси консолідації українського студентства висунули на порядок денний необхідність створення всеукраїнської студентської структури. Ідея створення такої організації – Української студентської спілки (УСС) виникла в середовищі київських студентів у серпні 1989 року. Вже 5 вересня було створено ініціативний комітет, з’явилися її філії в різних ВНЗ столиці. Установчий з’їзд Української студентської спілки відбувся

8 - 10 грудня 1989 року (167 делегатів з 13 міст). На з'їзді було затверджено Програмову декларацію, згідно з якою УСС визначалася як „незалежна громадська організація студентства, що веде активну діяльність, спрямовану на захист прав та інтересів студентів, розвиток автономії науки і культури, виховання національної української інтелігенції, демократизацію суспільства та встановлення суверенітету України” [41, с. 28, 64]. Однією з вимог декларації було скасування статті 6 Конституції СРСР про керівну роль Комуністичної партії. УСС задекларувала себе як громадська організація, яка, проте, претендувала на активну політичну діяльність. Це засвідчила подальша її діяльність [44, с. 44].

Отже, наприкінці 1989 року можна було констатувати, що комсомол втратив свій вплив на молодь. Ініціативу перебрали неформальні об'єднання, які отримали повноваження для презентації молодіжних інтересів у суспільстві. Функціонування цих двох полюсів молодіжного руху відбувалося паралельно. Комсомол, як представник офіційної молодіжної ініціативи, перебував у стані стагнації, тоді як на основі неформальних об'єднань зароджувалася нова, демократична модель молодіжного руху.

На закінчення спробуємо відповісти на запитання, чи могло співробітництво між комсомолом і неформальними об'єднаннями стати реальністю? Відповідь позитивна. Це було б можливо, якби комсомол поставився коректніше до об'єднань різних ідейно-політичних орієнтацій. З іншого боку, це було майже нереально в ситуації, коли управління комсомолом здійснювала КПРС, яка не допускала будь-яких ідеологічних відхилень у спілці. Проте навіть за таких умов були винятки. Наприклад, досить активним було співробітництво львівських обласного і міського комітетів комсомолу з неформальними об'єднаннями – Товариством Лева, СНУМом, Студентським братством. Також необхідно зазначити, що розуміння необхідності конструктивного діалогу з неформальними об'єднаннями все ж прийшло до офіційних структур, хоча з явним запізненням. Так, Комітет молодіжних організацій України звернувся до Народного руху за перебудову з пропозицією про співробітництво лише в середині лютого 1990 року – час вже було втрачено [45]. А якби вдалося налагодити співробітництво, то, цілком ймовірно, доля комсомолу була б іншою, йому б не довелося так швидко полишити політичну арену.

Висновки

Аналіз взаємовідносин комсомолу України і неформальних молодіжних об'єднань у 1985 - 1990 роках засвідчив, що державно-партійні структури, в тому числі й комсомол, не змогли налагодити конструктивну співпрацю з неформальними молодіжними об'єднаннями. На нашу думку, це було пов'язано з кількома факторами. По-перше, з самого початку було обрано неправильну тактику у роботі з цими об'єднаннями, яка

передбачала надання офіційним структурам домінуючої і контрольно-регламентуючої ролі стосовно неформальних об'єднань. Це унеможливило конструктивний діалог між сторонами. По-друге, не було вироблено цілісної концепції взаємовідносин між владою і „неформалами”, яка б визначала статус неформального об'єднання, його функції і межі втручання в його діяльність. Це дезорієнтувало владу на місцях, призводило до розходжень у діях на різних рівнях владної піраміди. По-третє, догматизм правлячих сил та неприйняття ідеологічних, політичних і соціальних інновацій, які пропонувалися неформальними об'єднаннями, виключали можливість досягнення консенсусу в суспільстві та загострювали кризові явища. До того ж, застосування адміністративно-репресивних методів впливу на всі неугодні владі об'єднання призводило до зниження авторитету влади в суспільстві та викликало потужний опір з боку учасників неформальних об'єднань.

Література:

1. **Головатий М. Ф.** Молодіжна політика в Україні: проблеми оновлення. – К.: „Наукова думка”, 1993. – 237 с.
2. **Корнієвський О. А.** Молодіжний рух в новітній історії України (друга половина 80-х – початок 90-х років): Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.03 / Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. — К., 1993. – 24 с.; **Головенько В. А., Корнієвський О. А.** Український молодіжний рух: історія та сьогодення. – К.: Наукова думка, 1994. – 111 с.; **Головенько В. А.** Український молодіжний рух у ХХ столітті (історико-політологічний аналіз основних періодів). – Київ: А.Л.Д., 1997. – 160 с.
3. **Кулік В., Голобуцька Т., Голобуцький О.** Молода Україна: сучасний організований молодіжний рух та неформальна ініціатива: Дослідження – К.: Центр дослідження проблем громадянського суспільства, 2000. – 460 с.
4. **Бойко О.** Предтеча Руху: неформальні організації як фактор громадсько-політичного життя України у період перебудови // Людина і політика. – 2001. – № 1. – С. 44 - 57; **Бойко О.** Не всі неформали вибиваються в люди // Віче. – 2003. – № 7. – С. 61 -65; **Бойко О.** Політичне протистояння офіційної влади та опозиції в Україні: основні прояви, характерні риси та особливості (літо 1989 р. – лютий 1990 р.) // Людина і політика. – 2003. – № 3. – С. 35 - 47.
5. **Левчук К. І.** Неформальний рух в Україні (1986 - 1988 рр.) // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. 4. Серія: Історія: Збірник наук. праць. / За ред. проф. П. С. Григорчука. – Вінниця, 2002. – С. 167 - 173.
6. **Пашиніна Т. С.** Молодіжний рух в Україні в другій половині 50-х – 80-х рр. ХХ ст.: Автореферат дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Національний

педагогічний університет імені М. П. Драгоманова – К., 2004. – 19 с.

7. **Червонописький С.** Становлення „афганського руху” в УРСР (1980 – 1991 рр.) // Політичний менеджмент. – 2005. – № 6. – С. 66 – 81; **Червонописький С.** „Афганська проблема” і політичний волонтаризм // Політичний менеджмент. – 2005. – № 5. – С. 87 – 102; **Червонописький С.** Біля останньої межі // Політичний менеджмент. – 2005. – № 4. – С. 82 – 98.

8. **Бабахо В. А., Левикова С. И.** Социально-политические аспекты молодежной субкультуры // Вестник Московского университета. Серия 12. Политические науки. – 1996. – № 2. – С. 35 – 44.

9. **Яницкий О. Н.** Экологическое движение России. Критический анализ. – М., 1996. – 216 с.

10. **Косарецкая С. В.** О неформальных объединениях молодежи / С. В. Косарецкая, Н. Ю. Синягина. – М.: Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС, 2004. – 159 с.

11. Материалы XXVII съезда Коммунистической партии Советского Союза. – М.: Политиздат, 1989. – 352 с.

12. XX съезд Всесоюзного Ленинского Коммунистического Союза Молодежи, 15 – 18 апреля 1987 г.: Стенографический отчет. Т. 2. – М.: Мол. Гвардия, 1987. – 415 с.

13. **Левичева В.** Неформальные самодеятельные объединения. Социологический очерк. – М.: Изд-во „Знание”, 1989. – 63 с.

14. **Червонописький С.** Становлення „афганського руху” в УРСР (1980 – 1991 рр.) // Політичний менеджмент. – 2005. – № 6. – С. 66 – 81.

15. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГОУ). – Ф. 1. – Оп. 11. – Спр. 1464.

16. **Ілюк Ф., Лисенко В.** „Афганці”. // Молода гвардія. – 1988. – 27 квітня.

17. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 32. – Спр. 2446.

18. **Головенько В. А., Корнієвський О. А.** Український молодіжний рух: історія та сьогодення. – К.: Наукова думка, 1994. – 111 с.

19. ЦДАГОУ. – Ф. 7. – Оп. 20. – Спр. 3944.

20. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 3318.

21. **Вохминцева Г. М.** Неформальные молодежные объединения и органы управления: динамика отношений. // Неформальные объединения молодежи вчера, сегодня...А завтра? Сборник статей. – М.: Высшая комсомольская школа при ЦК ВЛКСМ, 1988. – С. 35 – 44.

22. ЦДАГОУ. – Ф. 7. – Оп. 18. – Спр. 1998.

23. ЦДАГОУ. – Ф. 7. – Оп. 18. – Спр. 2029.

24. ЦДАГОУ. – Ф. 7. – Оп. 18. – Спр. 1996.

25. **Дмитренко І.** 1. Чого прагнуть „панове”? // Радянська Україна. – 1988. – 12 травня.

26. **Копань Л.** Нова генерація. Розмова з молодим політиком Олесем Донієм. // Київ. – 1992. – № 6. – С. 3 – 8.

27. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 3141.
28. **Левичева В. Ф.** Самодеятельное движение молодежи в русле гражданского диалога. // По неписаным законам улицы. – М.: Юрид. лит., 1990. – С. 29 - 45.
29. **Леванов Е. Е.** Общественно-политический потенциал молодежи: Дис. ... д-ра соц. наук в форме доклада: 22.00.05 / Академия общ. наук при ЦК КПСС. – М., 1990. – 26 с.
30. **Плакий С. И.** Молодежные группы и объединения: причины возникновения и особенности деятельности. – М.: О-во „Знание” РСФСР, 1988. – 40 с.
31. **Беляева Н.** После долгого запрета // Известия. – 1988. – 17 мая.
32. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 11. – Спр. 1842.
33. **Камінський А.** На перехідному етапі. „Гласність”, „перебудова” і „демократизація” на Україні. – Мюнхен: Український вільний університет. Серія: Монографії, ч. 51., 1990. – 623 с.
34. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 32. – Спр. 2658.
35. **Тойма С.** На узбіччі. Про УКК без зайвих деталей і емоцій // Вечірній Київ. – 1988. – 26 травня.
36. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 32. – Спр. 2555.
37. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 11. – Спр. 2033.
38. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 11. – Спр. 2035.
39. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 11. – Спр. 2067.
40. **Шевчук Л.** Чи потрібна республіканська студентська конференція // Молодь України. – 1989. – 5 грудня.
41. **Доній О., Синельников О.** Історія УСС мовою документів і фактів (1989 - 1999). – К.: Смолоскип, 1999. – 324 с.
42. **Вентка Р. А.** Современные студенческие организации в вузах Украины // Молодежная политика: опыт, проблемы, перспективы. Материалы международной научно-практической конференции. Ч. 2. – К, 1992. – С. 19 - 23.
43. **Яворівський С.** Завдання на позавчора // Молодь України. – 1989. – 15 серпня.
44. **Алексеев Ю. М., Кульчицкий С. В., Слюсаренко А. Г.** Україна на зламі історичних епох (Державотворчий процес 1985 -1999 рр.). – К.: „ЕксОб”, 2000. – 296 с.
45. **Романюк О.** Є конкретні пропозиції // Молодь України. – 1990. – 17 лютого.